

Prensa satírica carlina durant el regnat d'Amadeu de Savoia (1871-1872)

José María Espinosa Mira

El *Sexenni Revolucionari* va portar amb ell una autèntica eclosió de publicacions de molts i diversos tipus, tant en periodicitat, com en continguts, com en formats o en adscripció política.

La publicística política va emprar amb profusió la lletra impresa per a fer arribar el seu missatge a tota la societat. Una societat que havia vist ampliat els seus marges de participació en la vida pública. Àmplies capes de població disposaven, ara, de la possibilitat d'influir amb el seu vot.

De la mateixa manera que les altres forces polítiques, el carlisme no podia deixar d'utilitzar els periòdics com a arma de lluita política. Ja fóra per a donar cohesió a les seues files, captar nous adeptes, defensar els seus principis o atacar els rivals en la pugna.

El present estudi s'ocupa d'unes publicacions concretes que —amb característiques pròpies— els carlins van editar durant el regnat d'Amadeu I: els periòdics satírics.

Un tipus de premsa que —pel seu format, continguts i llenguatge— intentava arribar als sectors socials més populars. El carlisme es preparava per a iniciar una altra nova rebel·lió armada i necessitava arrebregar tots els recursos humans possibles.

La premsa, eina de propaganda carlista.

Enmig de l' eclosió de premsa de totes les tendències en el Sexenni també apareix nova premsa carlina, la qual cosa no representa una novetat. Anteriorment, només arribava a les èlits polítiques del carlisme i no tenia gran possibilitat de recepció entre les classes populars. En general, propugnava un acostament entre carlins i moderats. A partir de 1868 —i, més especialment, a partir de 1871— accentua el seu caràcter popular, utilitza el format i el tarannà de la premsa satírica i arriba més enllà amb el transcórrer de la revolució. Entre altres coses s'ha produït la recrudescència de la desamortització i, consegüentment, de la contrarevolució.

El públic a qui es vol arribar a penes sap llegir ni escriure, per la qual cosa s'intentarà que la premsa carlina tinga components gràfics —encara que no serà així en el cas valencià— i, sobretot, utilitza la llengua vernacle de cada zona —igual que farà el republicanisme— amb la utilització de formes narratives amb arrelam popular, com els *diàlegs* i el *catecisme*.

Els carlins van aprofitar les possibilitats que ofería la nova legislació que havia començat a promulgar-se al mateix inici del Sèxenni. Drets individuals i sufragi universal —encara que fóra masculí— són elements que tindran la seua transcendència a l'hora de buscar un model periodístic que arribe als sectors socials que, ara, ja tenen possibilitats d'actuar amb el seu vot.

Des del mateix començament de la *Gloriosa*, el carlisme va rebre un espectacular impuls, provinent, en gran part, de la incorporació dels sectors polítics *neocatòlics*. Personalitats del *neocatolicisme*, com ara Cándido Nocedal o Francisco Aparisi i Guijarro, s'incorporaren a les files carlistes com un mitjà de combatre la revolució i varen reconèixer el pretendent. També aportaren la seua premsa. Artola afirma que dos dels periòdics madrilenys de major tirada i influència —*El Pensamiento español* y *La Regeneración*— es van declarar per En Carles i el seu exemple va ser seguit per un nombrós grup de publicacions en tota Espanya. “El resultado de esta alianza fue la campaña de propaganda más sistemática y mejor organizada de las hasta entonces conocidas”¹. Varen distribuir-se grans quantitats de fullets i llibres, amb fotografies i gravats del pretendent carlí, destinades a presentar a En Carles com el candidat més idoni al tron vacant.

Pel que fa als periòdics valencians, cal ressenyar *La Moralidad*, que començà a publicar-se en 1867, així com *El Valenciano* i el seu hereu des de 1868, *El Eco de Valencia*, que —en 1869—reprenia la seua capçalera original². Navarro Cabanes recull els següents títols adscrits al carlisme o al neocatolicisme, en aquesta època (no incloem ací els periòdics satírics, que tractarem a banda)³:

La verdad. Diario político-religioso. Començà a editar-se el 20 de novembre de 1868 i finalitzà a les acaballes de setembre de 1869. Estava dirigit per Félix Zarranz, que fou empresonat a les Torres de Serrans en 1869.

El Tradicional. Periódico católico -monárquico. Publicat des de l'1 d'octubre de 1869⁴ fins les acaballes de 1871. Aquest any fou denunciat i condemnat a vuit anys de presó, per injúries a Amadeu I, el redactor del periòdic, Isidoro Morera de la Vall.

La Lealtad del Maestrazgo. Periódico católico-monárquico. Editat en Castelló —des del 2 de març de 1870— i dirigit per Juan Vilarroig.

¹ ARTOLA, Miguel. *La burguesía revolucionaria (1808-1874)*. Alianza Editorial, Madrid, 1990, p. 355.

² LAGUNA PLATERO, Antonio: *Historia del periodismo valenciano. 200 años en primera plana*. Generalitat Valenciana, València, 1990, p.132.

³ NAVARRO CABANES, J. *Apuntes bibliográficos de la prensa carlista*. Sanchis, Torres i Sanchis, València, 1917, pp. 55-91.

⁴ TRAMOYERES BLASCO, Luis. *Catálogo de los periódicos de Valencia*, facsímil París-Valencia, València, 1991. Pres de la *Revista de Valencia, 1880-1881*, p. 99.

El Leal Maestrazgo. Periódico carlista INTEGRÍSIMO. Successor de l'anterior. Aparegué el 29 de gener de 1871, dirigit per Juan M^a del Soto.

"Murió' por denuncia «por dar consejo a quien lo había de menester», según confesó en el último número, de 30 de abril. El director tuvo que huir, para no dar con sus huesos en la cárcel (...) Parece que el anterior *Lealtad*, flojearía en la defensa de los principios tradicionalistas, pues no otra cosa indica el cambio de título sin causa justificada ; el interés en demostrar que se entraba en una época «completamente separada de la que fina», y el encabezamiento en *El Leal Maestrazgo* de periódico carlista «INTEGRÍSIMO»"⁵.

La Lealtad del Maestrazgo. Successor i continuador de la línia política de l'anterior, era dirigit per la mateixa persona, que era —igualment— el seu propietari.

El Semanario Económico y Popular. Aparegué en març de 1871. Director i propietari : Agustín Lóbez. Publicava una secció satírica signada per *Candido*.

El Legitimista del Turia. Diario carlista. Començà el 17 de maig de 1871 i només es publicaren dos números.

Donat el gran percentatge d'analfabetisme entre la població, aquest tipus de premsa no devia arribar massa al sentir popular. Si els dirigents carlins volien vendre a les classes populars la seua ideologia com a pròpia, havien d'apropiar-se dels seus mecanismes de comunicació i de relació⁶. Ho varen fer mitjançant un producte periodístic que ja havia demostrat la seua vigència entre aquestes classes populars: les publicacions de caire satíric escrites en valencià.

La premsa satírica com a opció de reclutament popular.

Entre abril de 1871 i març de 1872 —un mes escaig abans de l'inici de la guerra carlina— es van publicar, a València, almenys sis periòdics satírics carlistes amb unes certes característiques comunes: feroç antiamadeisme i antiliberalisme ; capçalera bel·licista o militarista —excepte els editats en el 72, que lluien títols més humorístics—; absència d'il·lustracions; curta durada d'edició i —en tres de les publicacions— ús del valencià com a vehicle d'expressió. Els sis títols són els següents:

L'Ametrallaora carlista. Setmanari (10 números : abril-juny de 1871).

⁵ NAVARRO CABANES, J.. *Op. cit.* p. 87

⁶ ANGUERA, Pere. «Revolución liberal y contrarrevolución desde las tierras de habla catalana». En AGUIRREAZKUNEAGA, Joseba *et al.* : *Perspectivas de la Historia Local en Cataluña*, Universidad del País Vasco, Bilbao, 1994, p. 35.

La Boina (5 de maig de 1871)⁷.

La Corneta carlista. Sense periodicitat fixa (prospecte i 4 números: maig-octubre ? de 1871).

El Guerrillero carlista. Setmanari (7 números : octubre-desembre ? de 1871).

La Farsa. Número únic (11 de febrer de 1872).

Á la piu... Número únic (8 de març de 1872).

Estimem que a aquesta premsa satírica pot aplicar-se allò que afirma Anguera respecte a la literatura de cordell, com a font de difusió d'idees — tant dels liberals com dels absolutistes o dels carlins— i de les conseqüents rèpliques⁸:

El conocimiento de esta propaganda es esencial, ya que en ella se encuentra la clave para entender la configuración de buena parte del imaginario popular (en su cara positiva y en la negativa, es decir, lo que genera odio y lo que provoca simpatías identificadoras). No en vano los tópicos elaborados entonces se mantuvieron incólumes para la definición sintética de liberales y absolutistas durante largas décadas.

L'important paper de la premsa en el reclutament de camperols per a engrossar les files carlines és ressaltat per Robert Vallverdú⁹. Aquest autor dedica el seu estudi a les terres de la Catalunya Sud. Pensem que les seues afirmacions poden fer-se extensives a altres llocs. Quan parla del component social de les partides en la tercera guerra carlina, afirma :

Aquesta forta participació de pagesos en el carlisme actiu és coherent amb l'estructura de la societat catalana, però també respon (...) a una important labor de captació de la premsa carlina que s'aproximà als camperols per intentar solucionar els seus problemes.

Una vegada entronitzat Amadeu I, el carlisme s'apresta a enderrocar aquesta monarquia. Ho intentarà amb les armes, però primer li caldrà la propaganda política per aglutinar els seus partidaris convençuts i atraure's a d'altres més, sobretot entre els classes populars. L'edició de publicacions satíriques i majoritàriament escrites en valencià és un bon indicador d'aquestes pretensions.

José María López Ruiz, en un llibre sobre la història de la premsa satírica madrilenya, ens dóna algunes claus que s'ajusten al nostre objecte d'estudi.

⁷ Aquest periòdic està ressenyat en els reculls hemerogràfics de TRAMOYERES BLASCO, Luis, *Op. cit*, p. 101. I també en el de NAVARRO CABANES, J., *Op. cit*, p. 88. (Tramoyeres situa la seua aparició el 5 de maig i Navarro Cabanes el 15 del mateix mes. Sembla més encertada la primera afirmació, per la referència a *La Boina* que s'inclou en *L'Ametrallaora carlista*, el 7 de maig de 1871). Així mateix, apareix en LAGUNA PLATERO, Antonio: *Historia del periodismo valenciano. 200 años en primera plana*, *Op. cit*, p.140. Però no hem pogut vore cap exemplar ni es troba citat en l'estudi sobre les hemeroteques valencianes que fa BLASCO, Ricard en *La premsa del País Valencià (1790-1983)*, Institució Alfons el Magnànim. Diputació Provincial de València, València, 1983.

⁸ ANGUERA, Pere. *Op. cit.*, p. 37.

⁹ VALLVERDÚ, Robert. "La base social del tercer carlisme a la Catalunya Sud", en *L'Avenç*, núm. 203 (1996), p. 38.

En primer lloc, es tracta de publicacions que, amb un to destructiu, humorístic, àcid..., “han plantado cara a los más poderosos, con ese aire bravucón que le prestaba su propia debilidad”¹⁰. En general, la premsa satírica s’associa a la lluita per les llibertats, tot i que :

Es obvio que la realidad, muchas veces se vistió los ropajes irrespetuosos para todo lo contrario : llevar a la gente en dirección opuesta a por donde salía el sol, hacia las tinieblas de la ignorancia y la superstición¹¹.

La premsa satírica carlista s’ajusta perfectament a aquests paràmetres: els carlins s’aprestaven a la lluita contra els poders del moment —la revolució liberal triomfant— i als seus periòdics feien gala de defensar els menesterosos, però el seu crit no era de llibertat —ans al contrari—, tot i que s’apel·larà a formes passades, suposadament idíl·liques.

Una altra tradició de la premsa satírica —de caire més formal— esmentada per l’autor i perfectament aconseguida pels nostres periòdics és la tendència a numerar els exemplars amb expressions referents al títol. López Ruiz cita a *Fray Gerundio* (1838) com a iniciador d’aquest tipus particular de numeració dels exemplars, amb les seues “capilladas” o “disciplinazos”. En la premsa satírica carlina trobarem “metrallaes”, “guerrillas” o veus de comandament militar.

També és una característica compartida el freqüent creuament de *descàrregues periodístiques* amb altres publicacions madrilenyes i les contínues referències a les accions de l’anomenada «partida de la porra» contra els periòdics de la capital.

Apunts sobre l’ús del valencià a la premsa satírica carlina.

L’anàlisi lingüística de les publicacions que estudiem no forma part de l’objecte d’aquest treball, però convé fer unes apreciacions generals sobre la llengua que s’utilitza. *L’Ametrallaora carlista* i *Á la piu...* empenen el valencià, com a mitjà d’expressió, en la totalitat dels seus textos. *La Farsa* ho fa parcialment, tot i que la part més pròpiament satírica està escrita en valencià.

La intenció d’atraure’s les classes populars, de forma que foren sensibles als seus missatges propagandístics, és palesa en l’ús de la llengua vernacle: els periòdics s’adreçaven a un públic monolingüe i estaven escrits en valencià perquè, d’aquesta manera, aconseguien d’expressar les idees del carlisme més directament. Encara més si, com afirmen Josep V. Garcia i Glòria Jiménez, aleshores, la premsa satírica en valencià despertava entre la intel·lectualitat de l’època un conflicte ideològic entre conservadors i

¹⁰ LÓPEZ RUIZ, José María. *La vida Alegre*, Compañía literaria, Madrid, 1995, p. 9.

¹¹ *Ibidem*, p. 9.

liberals¹². Les principals publicacions satíriques en valencià —com ara *El Mole* (en les seues tres èpoques), *La Donsayna*, *El Tabalet* o *El Sueco*— havien tingut una orientació generalment progressista, anticlerical i, fins i tot, incipientment republicana. Les nostres publicacions són un exponent clar que les tendències polítiques més conservadores també estaven disposades a utilitzar una forma de comunicació que havia donat excel·lents resultats.

Els redactors dels periòdics carlins faran servir el model lingüístic dels “escriptors «populistes» o «valencianistes», que utilitzen un llenguatge castellanitzat ortogràficament i lèxicament”¹³ (amb uns criteris fonamentalment apitxats), en contraposició al grup d’escriptors cultes o «llemosinistes», que defensaven un llenguatge arcaïtzant. En *La Farsa* podem vore una declaració en aquest sentit, encara que escrita en castellà :

Nos ha parecido conveniente para la mayor claridad del presente tratado, el substituir el lenguaje antiguo lemosín por el moderno, sin alterar por esto el sentido ; como por ejemplo : lo traser, por el traser¹⁴.

El text al qual fa referència l’aclariment anterior es titula “Tratado del pedo” —titulat així, en castellà— i és un bon exemple del fet que el valencià era, periodísticament, “un idioma que posibilitaba sobremanera, como se había demostrado, el uso de la ironía”¹⁵.

També recull la premsa satírica carlina la tradició dels *col·loquis* que s’havia mantés en les publicacions satíriques valencianes des del segle XV¹⁶, que pren forma periodística en 1813, amb la publicació de *Saro Perrenque y el Dotor Cudol*¹⁷, i arriba fins l’última etapa d’*El Mole* (1855-1856) o amb capçaleres com *El Saltamartí* (1860-1862), *El Tio Nelo* (1862) o *El Policero* i *¡El Butoni!* (1868). Cal afegir que aquesta tècnica narrativa s’utilitza també als textos redactats en castellà, la qual cosa dóna una idea de l’efectivitat dels *col·loquis* com a model de comunicació popular.

Per últim, volem referir el punt de vista que Antonio Laguna ofereix respecte a l’ús del valencià en les publicacions carlines, com a vehicle d’expressió. Es tracta del lligam entre l’element foralista i el tradicionalisme. En referir-se a *L’Ametrallaora carlista*, Laguna afirma¹⁸:

¹² GARCIA, Josep V. i JIMÉNEZ, Glòria «La premsa satírica en la societat del segle XIX : el cas d’*El Tabalet*», en A. LAGUNA Y A. LÓPEZ (eds.), *Dos-cents anys de premsa valenciana. Actes del I Congrés Internacional de Periodisme*, Generalitat Valenciana, València, 1992, p.183.

¹³ *Ibidem*, p. 184.

¹⁴ *La Farsa*, número únic, 11 de febrer de 1871, p. 3.

¹⁵ LAGUNA PLATERO, Antonio. *Op. cit.*, p.146.

¹⁶ BLASCO, Ricard. *La insolent sátira antiga (Assaig d’aproximació a la poesia valenciana de caire popular)*, citat per GARCIA, Josep V. i JIMÉNEZ, Glòria. *Op. cit.*, p. 186.

¹⁷ LAGUNA PLATERO, Antonio. *Op. cit.*, p.49.

¹⁸ *Ibidem*, p. 140.

El banderín foral que levantaban los carlistas, junto al tradicionalismo que teorizaba Aparisi y Guijarro, explica la identificación que se produce entre lengua, como parte de la tradición, y carlismo. Incluso permite comprender la declaración cuasi federal que realiza en su primer número : *L'Ametrallaora* ve á defendre (...) la descentralisació radical, á fi de que no vacha un sisó á Madrid.

Estudi dels periodics.

Encetarem ara un estudi sobre els cinc periòdics satírics carlins als quals hem pogut tindre accés. Com ja s'ha dit anteriorment (vore nota 7) no hem vist cap exemplar de *La Boina*, publicació que, a banda de les referències bibliogràfiques esmentades, també apareix citada en la «4ª Metrallà» de *L'Ametrallaora carlista*, amb data de 7 de maig de 1871, i en termes no massa elogiosos cap a la publicació correligionària¹⁹ :

L'atre dia va eixir per ahí un periódic que li diuen «La Boina».

Ell diu qu'escriu en castellá, pero no se li coneix.

Hóme, amagues.

No nos done tan mals ratos

y recorde el que l'escriu

aquell adachi que diu :

Sapatero, á tus sapatos.

L'Ametrallaora carlista.

Es tracta del primer setmanari carlí escrit en "llengua valenciana". Va aparéixer el 16 d'abril de 1871 i va publicar 10 números ordinaris — «metrallaes» — i almenys un d'extraordinari de dues pàgines. Considerem que *L'Ametrallaora* és la més representativa del grapat de publicacions satíriques carlines publicades en el regnat d'Amadeu de Savoia. Va mantindre una certa regularitat d'eixida al llarg de la seua trajectòria editorial, que, a més a més, va ser la més extensa d'entre totes les seues correligionàries.

Un dels traços més característics d'aquesta publicació el constitueix la seua capçalera, l'única que presenta elements gràfics i que ocupa dues tercers parts de la portada. Es tracta d'un militar carlí que enarbora una bandera amb la llegenda «DEU PATRIA Y REY», mentre dispara la metralladora pesada que dona nom al periódic i de la qual ixen ratxes de "Justicia, moralidad, orden". Els trets fan fugir un cúmul de polítics, buròcrates, militars i rics, que intenten posar-se fora de perill mentre traginen grans bosses amb els seues guanys, davant les aclamacions d'un grup de soldats carlins, un tant desdibuixats. No podia faltar una referència a la premsa liberal : un condecorat personatge s'arrossega per terra amb un exemplar de *La Ibèria* ("ese periódico progresista que le cuesta á España

¹⁹ *L'Ametrallaora carlista*, 7 de maig de 1871, p.4.

mas de trenta mil duros anuales, pues de allí salen todos los redactores, porteros y repartidores, el que menos para gobernador de provincia”²⁰). El cartell amb la inscripció “Fornos Pasteleria”, que figura a l’angle superior dret del gravat, és una al·lusió a un establiment madrileny profusament anomenat en les pàgines de *L’Ametrallaora* i de la resta de les publicacions satíriques carlines. Veiem-ne ací un exemple publicat el 30 d’abril de 1871.

Els progresistes de Madrid y els de les demés pandilles que hui están en candelero, se reunixen en Fornos á menchar.

Els de Valensia han desidit, puesto que Fornos no te así ninguna sucursal, chuntarse en el Forn de Figueles á omplir la bartóla.

Analochíes. Fornos, ó Forn de Figueles, ve á ser una mateixa cosa.

El subtítol del periòdic explicita, ben a les clares, la seua filiació i el seu caràcter: “Periódic satiric, carliste, llechitimiste, tradicionaliste, católic monárquic y español hasta la paret frontera”. Després d’enunciar les condicions de subscripció, s’inscriu de nou el lema carlí que figura a la bandera del dibuix.

El format inicial era de quatre pàgines de 39 x 28 cms., a tres columnes separades per corondells. Segons Navarro Cabanes²¹, el número 7 —que no està conservat en la col·lecció consultada—, va eixir al carrer amb dues pàgines i un format major, de 43 x 31 cms. La veritat és que a partir del número 8 va canviar decisivament el seu aspecte : va eliminar el gravat de la capçalera, va reduir el format i va deixar de numerar-se per «metrallaes». A més a més va passar a titular-se *Ametralladora Carlista* i es redactà en castellà.

Tots els exemplars es van estampar a la impremta de Juan Guix. Fins al número cinc, figurava com a director Enrique Martí i Franch i, a partir d’aquell no apareix ningú al peu d’impremta. Navarro Cabanes recull una notícia publicada en el *Diario Mercantil* de València, el 20 de juliol de 1871, en la qual s’assenyala com a director Honorato Ituren²²:

Se está formantdo causa criminal al periódico satírico carlista que ve la luz en esta ciudad, titulado *La Ametralladora Carlista*, por no haber dado noticia de su aparición a la autoridad local.

Además, al director de dicho periódico, don Honorato Ituren, se le ha formado proceso por injurias al rey Amadeo I, habiendo sido reducido a prisión en las cárceles de Serranos.

Sentimos vivamente el percance de nuestro colega.

²⁰ *La Corneta carlista*, Prospecto, mayo de 1871, p. 3.

²¹ NAVARRO CABANES, J. *Op. cit.*, p. 90.

²² *Ibidem*, p. 90. La data de la notícia que cita Navarro Cabanes pot induir a error, ja que l’últim número de *Ametralladora Carlista*, es de 29 de juny de 1871.

Els problemes amb les autoritats devien ser freqüents per a aquest periòdic. El propi Navarro Cabanes²³ refereix un altre plet en què es va veure envoltat:

Per combatre els espectaculcs inmorals que se feren en el Circo Español de Valencia, també se li formá procés (...) solo es publicaren 10 números.

Un procés que es va encetar immediatament. Al següent número, només una setmana després, *L'Ametrallaora* obria una polèmica amb el diari *Las Provincias*, respecte a una "gasetilla" que aquest periòdic havia dedicat al satíric carlí, arran de l'esmentat procés. Després d'agrair al diari dirigit per Teodor Llorente la seua atenció, li dedica la següent *ràfaga*:

Ya qu'el diari de les cabrioles y miches tintes ha tocat el violonchelo, haguera pogut dir la veritat, manifestant la verdadera causa per que fon sitá á chui « L'Ametrallaora », y no soltarnos una tremenda qu'ha posat en perill de reventar la caldera del « gas de Campo » (...)

Conste que « Las Provincias » trau la cara al sol en defensa dels sopars que se servixen á micha nit en un café que hia paret michera del Sirco Español²⁴.

Tot i que el titular nominal de *Las Provincias* era Teodor Llorente i el propietari de la impremta en què s'editava José Domenech, al periòdic carlí no se li escapava la influència que José Campo continuava exercint en el diari conservador²⁵.

Ja ens hem referit al manifest d'adhesió a D. Carlos amb què obria la primera edició del periòdic, així com la declaració de principis que apareixia en aquest primer número. A més de la descentralització "quasi federal" que propugnava, *L'Ametrallaora* volia defensar :

El manifest de D. Carlos á tots els españols (...)

Y la verdadera llibertat ; perque sinse ella mai tindrem en este presili solt de la España en honra per virtud y gracia del sainete, asoná, moixiganga ú morrondanga de Setiembre de 1868. Encara que siga dit de pas, els obrers de la Maestranza en que se carrega la «Ametrallaora», volen á tot trans pau, orde, moralitat económies, y chustisis²⁶.

Generalment obria el periòdic un article de fons que ocupava la primera pàgina i part de la segona. A les edicions en valencià, aquest article — excepte el del primer número, que ja hem comentat — solia tindre un caràcter humorístic, festiu i burlaner — com, en general, tota la publicació —, quant a assumptes polítics es tractava. A les edicions en castellà, aquest article de fons abandona el seu caràcter festiu i adquireix un to més seriós.

²³ NAVARRO CABANES, J. *Catàlec bibliogràfic de la premsa valenciana*, Ed. *Diario de Valencia*, València, 1928, p. 60.

²⁴ *L'Ametrallaora carlista*, 14 de maig de 1871, p. 4.

²⁵ LAGUNA PLATERO, Antonio: *Historia del periodismo valenciano. 200 años en primera plana*, op. cit., pp. 113-121.

²⁶ *L'Ametrallaora carlista*, 16 d'abril de 1871, p. 2.

La resta del periòdic a penes contenia seccions fixes. Pràcticament estava ocupat per diferents solts, poesies, col·loquis, etc, sota el títol genèric de “Metralla”, si bé també s’incloïen textos amb titulació pròpia. Les “Endevinalles” o la “Chará”, i les seues consegüents solucions, tancaven el periòdic. Des del número 6 s’incloïa al final una secció titulada “Última hora”, que va ser adoptada en les restants publicacions carlines que van eixir al carrer. Solia utilitzar-se amb xicotetes frases o consignes, tant de tipus satíric com d’avisos, per a correligionaris compromesos amb *la causa*.

Una nota destacada de *L’Ametrallaora carlina* és la gran atenció que para a assumptes polítics i socials d’àmbit valencià, a diferència de les altres publicacions que estudiarem. Són constants les referències a l’estat dels camins, als regs de collites, a personatges de la política o de l’administració local o provincial.

Respecte als exemplars redactats en castellà cap ressaltar que, si bé l’article que obri l’edició manca de to humorístic, els textos següents traspuen un sabor més amarg que l’exposat en els anteriors números. La ironia deixa de ser fina —ni tan sols mordaç o populista—, com en els textos en valencià, per a deixar pas a un excessiu mal gust. Un bon exemple el constitueixen alguns dels “Epitafis”, que reproduïm tot seguit²⁷:

Enciérранse en esta caja
los restos de un general,
que murió por..... liberal;
á Tadeo dió su faja,
á España miseria y mal.
Un ministro caviloso
descansa aquí ; yo discurro
que rebentó haciendo el oso
á la costilla de un burro.
Murió un cimbrio en Carífiena
bailando polka mazurca
bebiendo fue una ballena :
le finiquitó una turca.

Podem considerar que *L’Ametrallaora carlista* és un continuador directe de la premsa satírica valenciana, que va encetar la seua tradició amb *El Mole* o *El Tabalet*. El periòdic mateix reconeix —als seus primers números— l’herència de Bernat i Baldoví, en encapçalar un text de la següent forma²⁸:

²⁷ *Ametralladora carlista*, 8 de juny de 1871, p. 4.

²⁸ *L’Ametrallaora carlista*, 16 d’abril de 1871, p. 2.

Este conte es fa la chent que s'ha encaramat á lo mes alt de la gran barra del torró del presupóst, servintse á módo d'escala d'eixe poble inosent y desgrasiat, al que tan perfectamnet va retartar el sélebre Bernat y Baldoví d'esta incheniosa manera:

«El póble es retrato viu
y figura ben completa
d'un chic que fa l'asqueneta
pera que atre alcanse el niu».

Una altra característica coincident és la forma d'anomenar els redactors de la publicació. Pràcticament cap dels articles va signat, només apareix al peu d'alguns escrits el pseudònim de *Cabo Bilis* (o *Benito Bilis*) i, en altres ocasions els d'altres obrers de la *Maestranza*, com *Severino Pujos de Callostro* («artiller, jefe del detall de «L'Ametrallaora»»), *Corbellot* o *Pellorfes*. El paral·lelisme amb *Nap i col* o *El sueco* és evident i tindrà la seua continuïtat en *Á la piu...*

La corneta carlista.

El prospecte que anticipava l'edició d'aquest periòdic va eixir al carrer l'11 de maig de 1871²⁹, tot i que cap dels exemplars portava la data de publicació, com s'indica en un dels subtítols de la capçalera: "Sonará el día que le dé la gana". A banda del prospecte es van publicar 4 números més, impressos a l'establiment de Vicente Daroqui, i amb un format de 32 x 22 cms., a tres columnes separades per corondell. Estava redactat en castellà i no apareixia cap signatura ni pseudònim al peu de cap article. Antonio Laguna afirma que, junt a l'editor Daroqui, col·laborava en la publicació el llibrer Pascual Aguilar³⁰, titular de l'únic lloc on podia fer-se la subscripció (que únicament podia realitzar-se al conjunt de la publicació, és a dir als quatre números previstos).

Ni la capçalera ni l'interior del periòdic portaven il·lustracions. Després del títol figurava una onomatopeia del toc militar al qual corresponia l'exemplar, com s'indicava tot seguit: "La Corneta Carlista hará oír los toques de ordenanza según los indique el bastón del jefe" —tot i que també incloïen numeració—, amb un total de quatre, que eren: ¡ATENCIÓN! (prospecto) ; ¡¡¡CARGUEN!!! (núm 1r.), ¡¡¡PREPAREN!!! (núm. 2n.), el número tercer no tenia "toque" i figuraven els signes ortogràfics ¡¡¡!!!, sense mots (qüestió que intentarem aclarir a continuació) i ¡¡¡APUNTEN!!! (núm 4t.).

Tan peculiar sistema de numeració ens ha portat a aventurar-ne una explicació. En realitat es tractaria d'una publicació que autolimitava la pròpia existència a quatre edicions, sense comptar el prospecte, en l'última pàgina del qual s'indicava : "La CORNETA CARLISTA hará oír «únicamente» los

²⁹ TRAMOYERES BLASCO, LUIS. *Op. cit.*, p. 101. També en NAVARRO CABANES, J. *Op. cit.*, p. 91.

³⁰ LAGUNA PLATERO, ANTONIO. *Op. cit.*, p. 140.

cuatro toques de ordenanza marcando las órdenes de Carguen !... Prepar-
ren !... Apunten !... y Fuego !!!”.

Qüestió aquesta que resulta estranya. Encara que, tot considerant que estem parlant de premsa militant, de partit, i amb uns objectius editorials i polítics concrets, no sembla raonable limitar les possibilitats d’expandir i publicitar —amb la major amplitud i la màxima durada possible— les idees o el programa polític que es propugnava.

En el número segon es reiteren les condicions de l’edició, en una “Advertència final” que apareix a l’última pàgina :

LA CORNETA ha dado ya los toques de ¡¡Atencion!! ¡¡Carguen!! y ¡¡Preparen!!
Faltan solamente los de ¡¡Apunten!! y ¡¡Fuego!! que no tardarán en aparecer.

El número 3r., que no té “toque”, insereix al final la següent “Advertència” :

El presente número no marca toque ; es como si dijéramos un adelanto que hacemos á nuestros numerosos suscriptores para responder á las eventualidades del porvenir, pues estando comprometidos a publicar cinco, pudiera suceder

Que el ministerio actual
no dé el suficiente juego,
y se arme el berengenal
antes del toque de...¡¡¡Fuego!!!

La hipòtesi que aventurem és que el periòdic va fixar el número de les seues edicions com a part d’una contrasenya en la conspiració carlina que estava forjant-se. A més del caire bel·licós de molts dels textos de la publicació, també hem pogut comprovar la inserció d’escrits que poden induir a pensar que es tracta de consignes per a l’acció, més o menys dissimulades. Un bon exemple és el procedent de la secció “Última hora”, en el qual apareixen uns caràcters tipogràfics, —diferents als asteriscos *normals*— junt amb la paraula “Maig”, que s’assemblen, en la seua forma i en la seua disposició, a les insígnies corresponents al grau de coronel de l’exèrcit. A rengló seguit s’intercala el següent text :

“No aparten ustedes la vista de mi baston, porque puede suceder que tengamos que dar algunos toques á la vez.

E.”³¹.

No descartem que es tracte d’elucubracions sense massa fonament, però altres dades abonen la nostra opinió: el número 4t, que havia de portar la consigna de ¡Fuego! no sembla que arribara a publicar-se o, si més no, no consta en cap dels registres hemerogràfics que hem pogut consultar. Però sí que ho va fer, poc després, el satíric titulat *El guerrillero carlista*.

³¹ *La Corneta carlista*, número primero, mayo (?) de 1871, p. 4.

Aquest *Guerrillero*, del qual ens ocuparem més endavant, tenia el mateix format que *La Corneta* i el seu primer número (21 d'octubre de 1871) obria amb el següent article, titulat "¡Adelante con los faroles !" ³² :

Nunca pudimos imaginar que llegaría el invierno sin tener definitivamente establecidos los cuarteles, y eso que gracias á Dios no somos de esos optimistas que ven siempre las cosas de color de rosa. (...) Creíamos estar ya tocando la tierra prometida, cuando vimos el bastón del jefe que ordenaba «alto»; ¿por qué negarlo? por un momento fuimos presa del más amargo despecho... ¡debilidad humana! olvidábamos que aquel que puede, vé y sabe más que nosotros, lo disponía y solo nos tocaba acatar su mandato.

En la mateixa «1ª Guerra», pàgina 3, s'insistia — mitjançant un dels col·loquis — en aquesta impaciència i, al mateix temps, es redundava en l'obediència i la submissió a l'autoritat del pretendent :

—¿Qué hay de noticias ?

—La cosa marcha perfectísimamente.

—Siempre me dice V. lo mismo y allí en el pueblo hay ya muchos que se cansan de esperar.

—De seguro serán de esos que ni ayudan á la causa ni están dispuestos á empuñar el fusil cuando se les llame. Desengáñate, Antonio, los de arriba saben más que nosotros, y cuando ellos dicen : «esperemos», debemos creer que no está en sazón. Si todo pudiera explicarse, esos murmuradores de oficio tendrían que avergonzarse de sus habladerías, pero como no puede ser, hay que dejar que se desahoguen.

Una altra dada de referència la trobem a l'últim periòdic satíric publicat abans de la guerra carlina, en 1872 : *À la piu...* A la pàgina 3 del "Primer crit" (i únic) del periòdic, amb data 8 de març de 1872, podem llegir la següent al·lusió:

Els anuncie á vostés que molt pronte el meu apresiabile colega *La Corneta carlista* deixará oír la última pitá, ó siga el tòc de Fòc, ó ¡¡¡ Fuego !!! com diu ell, per lo fi.

Conque alèrta, carlistes,
que es un gallina
qui no tinga un charrasco
y una boina.
Y en chusta saña
no es batixca al crit máchic
de ¡Viva España!.

Si considerem que *La Corneta* va deixar d'editar-se a l'octubre de 1871 (quan comença a publicar-se *El Guerrillero*) sembla poc probable que anara a reprendre la seua publicació sis mesos després. Creiem que és més raonable pensar que allò a que es refereix *À la piu...* en mencionar el toc de ¡Fuego! no és a la publicació del periòdic sinó a l'inici de la sublevació carlina que, efectivament, va tindre lloc, de forma oficial, a l'abril de 1872, quan "el pretendiente carlista llama a sus seguidores a tomar las armas" ³³.

³² *El Guerrillero carlista*, 21 d'octubre de 1871, p. 1.

³³ PIQUERAS ARENAS, José A. «El sexenio revolucionario. La revolución democrático-burguesa» en VV.AA., *Historia del pueblo valenciano*, vol. III, Levante, Valencia, 1988, p. 712.

En l'aspecte formal cal destacar que *La Corneta carlista* incorpora un seguit de seccions fixes, amb continguts —més o menys— homogenis, a diferència d'altres periòdics satírics carlins, la qual cosa dóna a aquesta publicació una estructura més *periodística* que la presentada per les seues correligionàries.

Com ja hem vist, obria el periòdic un article de fons, de caràcter seriós i amb poques concessions a allò festiu o a allò satíric. Altres seccions repetides en tots els exemplars eren:

“Diálogos de actualidad”, col·loquis curtets, de tarannà, generalment, propagandístic.

“Semblanzas”. Retrats burlescos, en vers, de personatges liberals. (Aquesta secció no va aparèixer en tots els números).

“Cantares”. Poesies, en forma de copla.

Una secció amb el “toque” que corresponia a cada exemplar i que incloïa poesies, diàlegs o qualsevol altra forma textual.

“Charada”. Passatemps, en forma d'endevinalla versificada que calia resoldre. Normalment, bel·licoses.

“Despacho —o servicio— telegráfico” i “Última hora”. Simulava i caricaturitzava les seccions d'aquest tipus que incloïen els periòdics *seriosos*. Ja hem vist que podien tindre d'altres utilitats.

Finalment, podem esmentar que *La Corneta* manifestava una especial *predilecció* pel partit progressista i els seus membres i dirigents, als quals dedicava nombrosos escrits de tot tipus -gens favorables, naturalment-.

El Guerrillero carlista.

Entenem que *El Guerrillero carlista* no és sinó l'hereu —amb pretensions de regularització— de la publicació anterior. Qüestió que resta ben palesa en la pròpia capçalera del periòdic, en la qual es mostra una voluntat de continuïtat que no apareixia en *La Corneta carlista*. Sembla que una vegada esgotat o desbaratat l'objectiu d'aquest periòdic, es va interrompre la seua edició, i va prendre el seu lloc un altre de característiques similars.

L'únic exemplar que porta data és el primer, publicat el 21 d'octubre de 1871, però podem suposar que va complir amb el seu objectiu d'oferir una certa regularitat si atenem a les “Advertencias” que s'insertien a l'última pàgina, tot recordant i notificant condicions de subscripció. Aquests avisos, a banda de deixar palesos els problemes econòmics de la publicació, evidencien que el periòdic eixia al carrer amb la periodicitat desitjada. Les dificultats devien anar agreujant-se, perquè a la «Guerrilla 7^a» —que també va ser l'última— podem llegir: “El número que debió publicarse hace quince días sufrió un percance imprevisto”.

El format que presentava era idèntic al de *La Corneta* i també eixia de la mateixa impremta. Es van publicar un total de 7 números, que anaven seriatos amb la paraula "Guerrilla" a la capçalera —amb la mateixa tipografia i disposició que l'esmentada *Corneta*—. Destaca, ací, una frase llatina atribuïda a Sant Agustí i, més que res, el toc humorístic de la "Traducción libre" que l'acompanya.

El periòdic —igualment— començava amb un article de les mateixes característiques i tanmateix, repetia un seguit de seccions ja presents al seu predecessor, com ara "Diálogos", "Cantares", "Charada" i "Última hora". Algunes seccions noves eren "Estudiantina" —amb un caràcter semblant a "Cantares"— i el "Folletín" que s'inclouia als números 1 i 7, i que ocupava el terç inferior de les pàgines corresponents. El primer era un conte d'estil *folletinesc*, titulat "Historia que parece cuento" sobre la persecució de què era objecte un carlista i la seua família, per demanar a una autoritat liberal —un vertader timador— que li tornés els diners que aquell havia invertit en un negoci fraudulent encetat pel nou ric. L'altre tenia un caràcter ben diferent. Sota el títol de "Los dos compadres y el pueblo" es feia una paròdia col·loquial d'uns diàlegs entre els caps dels "boqueras" (Ruiz Zorrilla) i el dels "calamares" (Sagasta). S'utilitza una imitació fonètica de la parla andalusa, que és freqüent en aquestes publicacions, amb intenció ridiculitzadora.

El Guerrillero, manté un to prou més àcid que el seu predecessor. Són freqüents els apel·latius insultants i la denominació de personatges per un malnom, cosa que no es produïa tan sovint en *La Corneta*, encara que sí a *L'Ametrallaora*. En els primers números trobem contínues referències a assumptes militars. Més endavant, el blanc preferit dels *guerrillers* seran els moderats, als quals acusen principalment d'hipocresia.

Aquest periòdic no posa massa cura en problemes o conflictes valencians, com tampoc ho feia *La Corneta*. Tan sols hem trobat un referència a la recaptació realitzada pel periòdic madrileny *La Iberia* per pal·liar els efectes d'una riuada que es va produir a La Ribera. En realitat, sembla que *El Guerrillero* més que preocupar-se pels afectats de la catàstrofe, ho fa perquè el periòdic radical no ha lliurat l'import de la recaptació i aprofita la situació per a acusar-lo. Aquest és només un exemple de l'enorme atenció que dedica a les informacions de premsa de qualsevol signe polític —particularment, a la madrilena—. Sembla que un dels objectius publicístics d'aquest satíric és contrarrestar les informacions dels principals diaris d'àmbit nacional.

Una altra faceta destacable és el tractament amable que es dona als republicans, tot i que no s'amaguen les veritables intencions dels carlins en aquest acostament a unes formacions polítiques tan dispars en els seus

objectius. Un exemple el tenim en el següent "Diàleg"³⁴ :

- ¡Eh ! Micaela, ¡conque tu marido vuelve a ser miliciano ?
- Que quieres, se lo ha aconsejado don Tadeo.
- ¡Vaya un humor ! para que los vuelvan á desarmar.
- El dice que esta vez triunfará la república, como que es cosa convenia entre ciertos pajarracos que hacen la corte al italiano.
- Pues mira, si es así me alegro ; al fin y al cabo, para que triunfe D. Carlos, dice mi Colás que por ahí hemos de pasar.

Als últims números destaca la fixació en les eleccions locals i els preparatius electorals. Des del periòdic s'insta a la participació dels carlins, per tal de fer-se amb el control de la major quantitat possible d'institucions. S'utilitza tot tipus de textos —des dels més seriosos i editorialitzants als més humorístics—, però tampoc ací amaguen les seues intencions. Pot comprovar-se al text següent, publicat a la pàgina 2 de la «Guerrilla 7^a » :

- Y el tiempo pasa, D. Jaime.
- Pero no inútilmente.
- ¿Así lo cree V. ?
- Por de contado. ¿Hay nadie que desee el momento más que D. Carlos ?
- Pues entonces, ¿por qué nos ordena otra vez ir a las urnas ?
- ¿Estas elecciones no son de Ayuntamientos ?
- Bien, ¿y qué ?
- ¿Cómo y qué ? Figúrese V. que el partido carlista se apodera de 7 ú 8.000 ayuntamientos de los 13.000 que hay en España ; con solo una orden tiene 7 ú 8.000 pueblos pronunciados.
- Calle, pues no había yo caído.
- Lo vé V., Blas, Lo vé V. Quien manda ya sabe lo que manda.
- Tiene V. razon ; será la última vez que murmure de las disposiciones de arriba.

La Farsa.

Es tracta d'una de les dues efímeres publicacions carlines que van vore la llum en 1872. Escrit en valencià, i en castellà ("bilingüe", que diu el subtítol) el seu encapçalament denota la seua relació amb la tradició dels satírics valencians. Segons Tramoyeres, l'únic número va eixir l'11 de febrer de 1872³⁵ i el seu plantejament pamfletari resta evident en els punts de venda que anuncia : "Encargados de la venta, los ciegos".

Imprés a la "Imprenta Católica de Piles", l'edició apareix a càrrec de Carlos Verdejo, l'únic nom real que figura a la publicació. El format és diferent als que sovintegen entre les publicacions carlines: dues columnes separades per corondell i amb una tipografia prou alta.

El contingut és ben bé xocant. Realment només dues pàgines, de les quatre que conté la publicació, tenen forma periodística. Dins d'aquestes

³⁴ *El Guerrillero carlista*, 21 d'octubre de 1871, p. 3.

³⁵ TRAMOYERES BLASCO, Luís. *Op. cit.* p. 103.

s'inclouen una crida a la unitat de tots els sectors socials descontents en les eleccions municipals que s'apropen i diferents textos sobre la situació de la premsa i denúncies de les injustícies que es fan sofrir als carlins. Destaca el "Saludo a la prensa" que s'insereix a la primera pàgina i que comença amb una evident referència a *L'Ametralladora carlista* :

Caballers : entre amics, no cal toballes ; y com se vullga que yo á vostés, els conte entre els mes amics, no es menester que els diga res.

Salude á tota la prensa en cheneral, y en particular á la Llechitimista, per lo valenta que es. Crec que hé dit prou.

La composició de la "chunta redactora" de *La Farsa* porta un inequívoc aroma de *El Mole*, segons s'anuncia a la pàgina 2:

La Farsa ha organisát una chunta redactora de la que es president Quico Pastafang, é individuos els siguientes :

Quelo Forment, Pepe Regaora, Vaoro Tros-de-Col, Huiso el Chato, Pepe Matarrates, Quelo Chavaloyes, Pepe Trasetes, Sento el Disputaor y altres molts, que yá es donarán á coneixer en los molts coloquis que tenen que tindre...

A les altres dues pàgines encara és més patent aquesta procedència. Són dues pàgines que contenen el titulat "Tratado del Pedo", un seguit de versos distribuïts en forma de full plegable i retallable, amb el qual es podia fer un llibret de petit tamany.

En la portadeta del "Tratado" s'assenyala que es tracta d'una "obra escrita en idioma valenciano y verso por el Padre Maestro Fr. Mulet, religioso profeso del Orden del Gran Padre Santo Domingo". Con a introducció figuren diferents poesies "en loor del presente tratado" de les quals oferim unes dècimes, atribuïdes a "Fray vicente Arnau, religioso de la Orden de la Merced, hijo de la ilustre y real villa de Burriana" :

El que siga afisionat
á llechir coses gustoses,
rares chocants y grasioses,
qué llisca el siguiant tratat ;
no apresa sinó pausat,
perque el puga bé rumiar,
y para mes asertar,
si vol dar gust als oyents,
lliscal estant tots presents,
en acabant de menchar ³⁶

À la piu...

L'últim dels satírics carlins, publicat poc abans del començament de la guerra, el 8 de març de 1872.

³⁶ *La Farsa*, número únic, 11 d'abril de 1872, p. 4.

Segons afirma en la capçalera, es va escriure des de la presó de les Torres de Serrans i no apareix cap responsable de l'edició, llevat de l'impressor Vicente Daroqui.

Á la Piu... adoptà el format de les anteriors publicacions carlines que havien eixit de la mateixa impremta i té similitud amb *L'Ametrallaora*, de la qual agafa part del seu subtítol : —“periódic carliste hasta la pared frontera”.

Destaca el seu furibund *antiamadeïsme*. El rei és l'objecte de la major part dels textos dels periòdic, juntament amb les crides a la unitat en les eleccions. També conté diverses referències a la premsa i als periodistes carlins empresonats o sota procés judicial : Zarranz i Morera de la Val, director i redactor de *El Tradicional*, respectivament.

Ja hem comentat el to bel·licista que adopta *Á la Piu...* i la seua referència al toc militar de *La Corneta carlista* que hauria d'assenyalar el moment de la rebel·lió. Per a eixir de dubtes, ací tenim el text de la secció “Última hora” que tanca el periòdic :

Valents : apunt els chops ; no estiga ningú sort,
el dia que don Carlos nos cride en ronca veu.
Al camp tots, y formemli la mes guerrera cort
y no quede, ni sombra del trono d'Amadeu.

El discurs periodístic. Fòbies i fílies.

Per concloure exposarem un esbós dels traços característics més acusats del discurs periodístic de la premsa satírica carlina. Unes publicacions que —ja ho hem vist— es mouen en les turbulentes aigües de la situació política del Sexenni i que s'inscriuen en allò que Antonio Laguna ha denominat “los diarios con prefijo «anti»” que marcaran l'activitat periodística durant el curt regnat d'Amadeu de Savoia³⁷.

Com a armes de lluita política que són, aquests periòdics no tenen per nord cap pretensió d'objectivitat. Estaria fora de la seua pròpia essència i plantejament. Manifesten obertament i rotunda els seus fílies i les seues fòbies. Efectuarem un repàs per aquelles que resulten més significatives i generalitzades, si bé cada publicació ofereix alguns matisos particulars a l'hora de ser exposades.

L'oposició frontal a la monarquia amadeista és un dels traços característics i, probablement, el motiu principal de la proliferació de la premsa satírica carlina en aquests anys.

³⁷ LAGUNA PLATERO, Antonio. *Op. cit.*, p. 141.

Per a atacar Amadeu I s'utilitzen tots els recursos que els redactors dels nostres periòdics troben a l'abast. Des de l'al·legat seriós i, pretesament, raonat i fonamentat, a la caricatura ridiculitzadora i, fins i tot, l'insult.

La persona del rei rep multitud de denominacions. Algunes d'elles consisteixen, simplement, en al·literacions del seu nom (*Amadeyo* o *Tadeo*), d'altres són malnoms que al·ludeixen a l'origen italià (*Macarró*) i altres denominacions són més despectives, com a *real bulto* o *aborto de la gloriosa*.

El fet de ser italià i no parlar «español» són els arguments preferits pels carlins per a injuriar el rei imposat «por los 191». Les restants qüestions que se li critiquen tenen tints demagògics. Aquest recurs s'utilitza molt sovint i consisteix a atacar-lo siga quina siga la seua actuació. Per exemple, se li sol reprotxar que reba un sou de l'estat que ix de les espletades butxaques de tots els espanyols, però també serà criticat per donar almoines, recompenses o regals personals, que isquen d'aquest sou.

També hi ha crítiques a les actituds polítiques —liberals— del monarca, però són les menys. Incideixen més a criticar les seues aficions o costums: el gust per la música, les invitacions a banquets i recepcions (també serà criticat si són pocs els assistents), una suposada dependència de l'espiritisme i el fet que Amadeu assistisca a corregudes de bous o presidisca processons o actes religiosos. El recurs narratiu en forma de crònica taurina és àmpliament utilitzat pels redactors carlins: l'empraran no sols per a desprestigiar el rei sinó per a atacar els liberals, el funcionament dels partits o les sessions parlamentàries. Moltes d'aquestes cròniques estan redactades utilitzant una imitació de la fonètica andalusa, la qual cosa contribueix, encara més, a incrementar la imatge ridiculitzant que es pretén oferir.

Caldria preguntar-se què haurien dit els autors dels periòdics si el rei s'haguera negat a assistir a la plaça de bous —costum nacional— o haguera rebutjat la seua participació en alguna processó o cerimònia religiosa assenyalada, a la qual se suposava que anava unida la representació institucional.

En el seu afany ofensiu, els carlins no dubtaran a exaltar Isabel II per a injuriar la figura d'Amadeu. Aquest aspecte resulta, si més no, xocant, sobretot si tenim en consideració que —només tres anys abans— la reina encarnava, precisament, el màxim rival i era el major obstacle en les aspiracions dinàstiques del carlisme. Així podem veure-ho al diàleg que manté Amadeu amb el “duende de Prim”, que se li ha aparegut junt amb altres destacats polítics i militars liberals. El text és de *L'Ametrallaora carlis-*

ta i en ell s'intercalen unes notes de la propaganda populista característica d'aquestes publicacions³⁸:

—[Amadeu] ¡Qué tens tu que dirme ?

—[El duende de Prim] La historia del lliberalisme en España y el teu fi.

Así se torca la suor el personache y se pósa en postura de confesor.

—Pos señor, proseguí el duende, España era bona y felis, anant á la cola de la sivilisació, com diem els lliberals, y desde que volguerem córrer la corrent de la revolusió, acabá la pau y el españolisme, comensaren les ambicions, les traisons, les pandilles, camarilles, pronunsiaments, y les atres regalísies que nos ha dut la llibertat.

Al seu crit, s'ha desmembrat el territori español, uns amics s'han afusilat á atres, comensaren les enveches, y per fi la revolusió de marres. Yo el primer, y tots els que hui á vosté li fan l'olé, ham churat mes de quatre vegaes fidelitat á Isabel segon. Ella nos ha tret dels rincons en qu'estariem, nos ha fet rics, s'ha deixat aconsellar per nosatros, y quant s'han creat prou ambisiosos, li ham pegat una patá, y ametrallaors y ametrallats s'ham unit, y ha eixit eixe tallacames que vosté sap que se diu la *gloriosa*.

Com a vosté li ballen els nanos, així y encara mes li'ls ballaba el tio Quico-Serra á doña Isabel ; tant que dihuen males llengües que en la seua chuventut hagué...

—Tapa, tapa.

Partits, faccions, personalitats liberals... tots són objectiu directe de les diatribes de la premsa satírica carlina. Tant en el plànol de l'entramat polític com en el del funcionament institucional.

En principi —i per principi— els carlins estan en contra de tot el que olga a liberal: des del sistema parlamentari (que no dubten a aprofitar per a la seua lluita política, a pesar de rebutjar-lo constantment i de reclamar la seua eliminació) als personatges més significats o als liberals *de a peu*.

Igual que succeïa amb la figura d'Amadeu, podem veure un ampli espectre d'epítets, malnoms i denominacions, generalment desqualificadores. Així, la revolució pot ser la *Gloriosa*, però també *La Golosa* o la *culebra de setembre*. Els partits liberals i els seus militants poden ser *cimbrios*, *croatas*, *boqueras*, *calamares*... i els dirigents reben apel·latius com el tio *Quico-Serra*, *Seu-gasta*, *Mar-tos*, *Maltos*, *Alonso de la clau*, *Mal-campo* o *Figuer...jola*.

Les divisions entre els partits i faccions liberals i les seues friccions són constantment ressaltades i exagerades convenientment. Els diversos grups que donen suport a la corona d'Amadeu són presentats com una sèrie de grupuscles que no fan una altra cosa que pugnar pel poder, com a mitjà per a enriquir-se a costa de la resta de la societat. Els carlins, en canvi, són presentats com un grup d'honrats espanyols entre els quals no cap cap dissensió. Sense insistir en aquest tipus d'al·legats, podem veure una mostra de manipulació informativa, en un text en què es presenten dades reals, però exposades a conveniència ³⁹:

³⁸ *L'Ametrallaora carlista*, 7 de maig de 1871, p.2.

³⁹ *El Guerrillero carlista*, 21 d'octubre de 1871, p. 4.

Los actuales padres de la patria están divididos en los grupos siguientes :

Carlistas	62
Republicanos	58
Zorrillistas	48
Sagastinos	47
Fronterizos	40
Címbrios	32
Rio-rosistas	17
Canovistas	18
Moderados	11

Y preguntamos nosotros : ¿Cuál de esos grupos tiene la verdadera representación del país ? Según la lógica y el sentido común el más numeroso, luego D. Amadeo debía llamar en la primera crisis al conde de Orgaz ó á Nocedal para formar gabinete, en cuyo caso :

No es necesario decir
lo que le tocaba hacer.
¡Ojos que te vean ir,
que no te vean volver !.

L'aprofitament per a enriquir-se dels recursos públics (*el pesebre, el comedero*), la prevaricació i altres conductes relacionades amb l'administració són àmpliament criticades. Per als carlins, pràcticament tots els liberals —des de les més altes jerarquies als de base o els funcionaris— ho són per mor de surar o enriquir-se il·lícitament a base de robar allò que és de tots, d'aprofitar-se en benefici propi de contractes, negocis fraudulents, venda de béns eclesiàstics o destins en l'administració pública. També es ridiculitza sovint el *chaqueteo* de molts nous liberals que anteriorment han estat fernandins, després isabelins i, ara, amadeistes. En tots els casos es presumeixen intencions lucratives.

Els problemes de la Hisenda Pública també són un altre dels blancs preferits, entre l'administració liberal, per a criticar el funcionament de l'estat. Normalment s'associen a l'enriquiment irregular dels liberals, com es pot veure en l'article titulat "Numeros cantan" i publicat al número primer de *La Corneta carlista*. Després de presentar un estudi de l'evolució del deute públic —des de la mort de Fernando VII— i dels ingressos procedents dels impostos i la desamortització, s'afirma :

"Han gastado pues los liberales en 36 años que llevan de dominacion la fabulosa suma de ... 136.511. 097 [de reales]!!! (...) ¡Cuántas y cuántas fortunas se han improvisado en estos 36 años ! ¡Cuántos palacios de recreo y fincas de lujo no se han levantado en Madrid y en provincias y lo que es peor en el extranjero ! ¡Cuántos de esos millones de millones dormirán tranquilos en los subterráneos del Banco de Londres haciendo la felicidad de sus dueños que jamás sin la política hubieran soñado reunir ni un modesto capital!" ⁴⁰.

⁴⁰ *La Corneta carlista*, número primero (s. f.), p. 1.

Una altra línia argumental, amb forta càrrega demagògica, vitupera els liberals per no seguir les disposicions constitucionals —que, d'altra banda, són rebutjades—, per perseguir políticament i judicialment els carlins i per intentar silenciar la seua premsa, tot incomplint la proclamada llibertat d'expressió.

Els periòdics satírics carlins estan plens de crides a prendre les armes per enderrocar el sistema constitucional i la monarquia que l'encapçala. Però és motiu de burla i escarni en les seues pàgines el fet que les autoritats liberals adopten precaucions antiinsurreccionals, depuren militars presumptament adeptes al carlisme o ordenen preventius moviments de tropes. Si els governants no reaccionen davant de les provocacions o davant de les conspiracions carlines són acusats de pusil·lànimes i covards. Si ho fan,...també.

El mateix tipus de crítica s'utilitza en els retrets que es fan al govern per concedir condecoracions, ajudes, honors o recompenses a liberals que s'han destacat en la defensa dels seus principis o de l'opció política a la qual estan adscrits. Però també es criticarà a les autoritats que —segons els carlins— la viuda de Prim s'haja de fer càrrec d'algunes despeses derivades de les exèquies del general.

Un altre aspecte que ens ha cridat l'atenció és la clarividència dels redactors de les publicacions satíriques carlines respecte al desenvolupament de la revolució burgesa. Ja hem vist un apunt al text titulat "Presentimientos", que narrava l'aparició del donyet de Prim a Amadeu de Savoia. Vegem-ne ara altres mostres:

Trenta sinc o trenta sis años ha viscut en este hostal d'España la revolusi6n, y dia per dia no ha fet atre que escandalisar el veinat per les seues camorres y saragates, y s'ha armat cada Tiberio, que ya, ya⁴¹.

El to de l'article és jocós i segueix els paràmetres d'un text satíric, però exposa ben a les clares on rau l'origen de la situació que es viu en aqueixos moments. Podem veure un altre exemple que utilitza altres registres. El fragment és extens, però creiem que paga la pena reproduir-lo:

Estamos presenciando las últimas agonías de ese mónstruo nacido en las aguas de Cádiz, engendro funesto de la ingratitud, de la perfidia y la traición, y que así mismo se apellidó revolución *Gloriosa*. (...)

La farsa termina donde comienza el desengaño de este humilde y pacientísimo pueblo que, hace cuarenta años, viene siendo objeto de explotación de unos cuantos aventureros, holgazanes de alta estofa que se han acostumbrado a vivir y medrar con el sudor del pobre y la fortuna del rico.

Cuarenta años que han pasado entre asonadas, motines y pronunciamientos ; cuarenta años en que hemos visto imperar el mas escandaloso favoritismo, triunfantes la ingratitud y la traición, erijido en sistema el despilfarro, y la inmoralidad, el

⁴¹ L'*Ametrallaora carlista*, 21 de maig de 1871, p.2.

agiotaje, y las ilegalidades invadiendo todas las esferas, llenándolo todo.

La revolución ha completado su obra destructora y ya nada le queda que hacer..."⁴²

Segons la perspectiva d'aquests redactors carlins, *La Gloriosa* no seria sinó la culminació d'un procés revolucionari que s'havia iniciat 35, 36 o 40 anys abans. Òbviament, els termes i els conceptes que s'expressen suposen una percepció radicalment negativa, d'allò que estava succeint, però —per això mateix— una afirmació que la revolució burgesa havia tingut lloc.

El discurs propagandistic del Carlisme.

Com no podia ser d'una altra manera —en un moviment polític que no està adscrit a una classe social concreta i amb aspiracions de ser interclassista—, el discurs polític del carlisme estarà impregnat de populisme.

La premsa carlina presenta a aquesta opció política, en primer lloc, amb el rostre amable d'un moviment que pretén representar tota la gent, de tota la vida, que no entén de diferències socials. Per tant, hi haurà referències als desposseïts per la desamortització, als llauradors, als xicotets propietaris, als grans i —com no!— a la noblesa i a l'aristocràcia, als militars, als eclesiàstics... En general, a tots els que es puguem considerar antiliberals o, més concretament, antiamadeïstes.

Potser l'única excepció la constituirà la classe obrera organitzada. Ací no hi ha cap concessió envers els membres d'una organització com *La Internacional*, que donava els seus primers passos a Espanya. L'oposició carlina serà frontal des del principi, encara que, de vegades, es facen al·lusions al benefici que els carlins podran obtindre de l'aplicació del *petróleo* —ja siga republicà o internacionalista—. Si anteriorment es feien crides a la unió de tots els descontents contra el sistema liberal o contra la monarquia amadeïsta, ara es faran també perquè totes les forces s'unisquen contra el que ja s'entreveu com l'enemic comú. Podem veure'n un exemple a l'article titulat "¡¡¡Plaza al petróleo!!!"⁴³:

Brillantísimos, elocuentes y magníficos discursos se han pronunciado en el Congreso combatiendo á esa asociación llamada la Internacional ; Cánovas estuvo arrebatador, admirable Alonso Martínez, contundente Moreno Nieto y no admitían réplica los bien presentados argumentos de nuestro amigo Nocedal ; pero después de todo, ¿qué se ha conseguido?

Cifras cantan. (...)

¿Lo oís conservadores liberales? No quereis á D. Carlos, pues ahí teneis el petróleo. Ocultaos en vuestras casas, que de ellas os sacarán los que vienen a practicar la liquidación social. La catástrofe llega y no hay poder humano que pueda ya evitarla...

⁴² *La Corneta carlista*, número cuarto (s. f.), p. 1.

⁴³ *El Guerrillero carlista*, «guerrilla 4ª» (s. f.), p. 1.

Per defendre *la causa* s'utilitzaran tots els recursos possibles. Hi ha poesies de to patriòtic i d'altres de marcat accent popular, amable, com cançons tradicionals d'aldea. Però, en general, hi predomina el caire amenaçador i bel·licista: els carlins es preparen, i estan impacients, per prendre les armes (o *les graneres*) i netejar tota la porqueria i la brutícia liberal que ha corromput l'ànima genuïnament espanyola.

En general, les al·locucions remeten a un passat idíl·lic, ple de concòrdia i enteniment, en el qual cada u està feliç ocupant el lloc que li ha correspost a l'escala social, sempre sota el mantell protector de la monarquia tradicional i de la religió catòlica. Però tampoc no entren molt en detalls.

S'empren amb profusió recursos demagògics, com ja hem vist en els atacs als liberals. Als periòdics satírics seran contínues les queixes per l'increment d'impostos instaurats pels governs liberals. També per l'abandó a què estan sotmesos mestres d'escola, eclesiàstics, orfes, pensionistes, pobres... El balafament dels recursos públics és notori. Els liberals dilapiden tot el pressupost, en el seu propi profit, s'enriqueixen a costa de les oneroses càrregues que imposen a la població, a més d'obsequiar-se amb bons banquets en *Fornos*. En general, tot el poble —fins i tot utilitzen aquest terme— sofreix les conseqüències de la rapinya liberal. Els carlins es presenten com els salvadors que acabaran amb aquesta situació. I, encapçalant-los, la figura del pretendent: Carles VII.

En canvi, no hem pogut veure, en cap text, l'exposició clara d'una alternativa consistent que pugui solucionar els mals que es denuncien. Potser no és aquesta la missió d'un tipus de premsa com la que estudiem, però en tot cas, resulta cridanera aqueixa absència total de propostes fundades.

Ni tan sols preocupa els carlins el fet de pregonar les virtuts del pretendent ni, a penes, d'adornar la seua figura, amb mèrits reals o imaginaris. L'únic mèrit de Carles VII consisteix a ser qui és, sense que calga cap altra consideració.

Tampoc no s'ofereix cap alternativa al tan injuriat funcionament de la Hisenda Pública ni s'exposa cap programa per abordar la reconstrucció de l'estructura de l'estat, que els liberals han tirat a perdre. Mestres, clergues, llauradors ..., tots havien de viure millor en la situació característica de l'Antic Règim, encara que mai no s'hi descriu amb un mínim de detall. En aquesta línia, mai no s'explica quines mesures cal adoptar per solucionar una situació tan caòtica com la que es retrata i, molt menys, es dóna cap indicatiu de com fer-ho, alhora que es redueixen o eliminen els onerosos impostos establerts pels liberals.

L'absència de raons fundades i d'alternatives raonades és una de les característiques principals del populisme demagògic que envolta el missatge carlí.

En el plànol polític —propagandístic— hi ha una tendència a l'exageració sobre el volum i la consistència de les pròpies forces i al menyspreu de les forces de l'adversari. Si hi ha alguna referència a les passades derrotes de les armes carlines —que escassegen— aquestes s'atribueixen a la traïció. Com a mostra, podem veure un exemple:

- Alégrate, hombre, alégrate, que don Carlos VII va a venir muy pronto.
- ¿De veras chico ?
- Como lo oyes. El pueblo ya no puede sufrir más : los trabajadores no tienen trabajo y mueren de hambre ; aquí nadie cobra mas que ese cablero particular que tan caro nos cuesta ; el ejército está harto de injusticias y de ser mandado por cuatro ex-rancheros ; enfin, que aquí no se puede vivir y esto truena.
- Pero hombre ¿y los cuatrocientos mil voluntarios de la libertad de Zorrilla.
- ¿Y los doce millones de españoles que estamos dispuestos á defender el derecho de D. Carlos ?
- Calle, pues es verdad.
- Desengáñate, no pasarán muchos días sin que Carlos VII ocupe el lugar que le corresponde.
- ¡Viva Carlos VII !
- ¡Viva ! ⁴⁴.

Són constants les referències a l'acostament al partit carlí de personatges polítics i militars procedents, generalment, del moderantisme. En altres ocasions, també es critica els moderats per la seua hipocresia, mentre que ara, si *canvien de jaqueta*, no fan sinó rectificar errors passats i adonar-se com d'equivocats estaven. En el tractament que els periòdics atorguen als moderats hi ha una mescla de sentiments d'atracció i repulsa.

En el plànol estratègic, a banda de les amenaces de guerra, els periòdics manifesten gran preocupació per evitar que la impaciència precipite els esdeveniments. Són freqüents les crides a la calma entre els partidaris de *la causa* i abunden en els moments pròxims al desenllaç final. També s'insereixen nombrosos textos que tracten de previndre els correligionaris contra les infiltracions d'agents liberals que provoquen falsos reclutaments amb el cimbell que s'acosta el moment *de armarla*. Després d'algunes experiències que van provocar detencions massives de simpatitzants carlins, es tractava d'alertar sobre el perill, tot instant els partidaris del senyor Carlos que no es deixaren seduir fàcilment, ni tan sols amb la promesa de rebre armes. En aquest aspecte, en canvi, es proposa l'allistament en les milícies formades per les autoritats liberals per a, posteriorment, tindre facilitats en l'obtenció d'armament.

⁴⁴ La Corneta carlista, número cuarto (s. f.), p. 2.